

SZEMLE

Király Péter, A honalapítás vitás eseményei A kalandozások és a honfoglalás éve

Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungariae 10.

Szerkesztette és az előszót írta UDVARI ISTVÁN. Tördelte és a mutatókat készítette HOLLÓS ATTILA. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, Nyíregyháza, 2006. 258 lap

Király Péter professzort, az ELTE Szláv Filológiai Tanszékének nyugalmazott vezetőjét nemrég köszöntötte a Magyar Nyelvtudományi Társaság kilencvenedik születésnapja alkalmából (vö. NYOMÁRKAY 2008.). Ha csak 2000-tól kezdve tekintjük át a szerzőnek nyugdíjas éveit, akkor azt látjuk, hogy átlagban csaknem minden évben jelent meg egy könyve. Tudomásunk van róla, hogy ez a folyamat 2007-ben sem azért szakadt meg, mintha a szerző lazított volna a kizárólag saját maga által diktált feszes tempón, hanem egyszerűen kidőlték mellőle azok a fiatalabb pályatársak, akik sokszor bonyolult technikai megoldásokat igénylő kéziratát megfelelő színvonalon elő tudták volna készíteni a nyomda számára. Az impozáns mennyiség (a hat könyv együttes terjedelme 1780 lap) mellett meglehetősen változatos tematikai változatossága is, amely a szláv dialektológiától és filológiától kezdve a magyar nyelvtörténeten át a magyar östörténetig igen sokféle tudást, készséget és bámulatos munkabírást feltételez. Nem túl vigasztaló képet fest hazai tudományos könyvkiadásunkról, hogy a hat könyv közül mindössze egy (KIRÁLY 2001a.) jelent meg hivatásos kiadónál, az is külföldön, a Bolgár Tudományos Akadémia és a szófiai Magyar Kulturális Intézet jóvoltából. A többi kiadását sem a szerző anyaintézménye, hanem vidéki főiskolák szlavisztikai műhelyei vállalták fel; oroszlánrészt vállalt magára e téren a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Tanszékének alapítója és első vezetője, a fiatalon elhunyt Udvari István (1950–2005.), aki megtalálta a módját annak, hogy nyilvánosságra segítsen számos csupán kis példányszámban megjelentethető, anyagi haszonnal nem kecsegtető, de tudományos szempontból mégis nélkülözhetetlen filológiai és történelmi szakmunkát. Az ismertetendő kötet megjelenését még Udvari István tervezte el és vette fel az egyik általa szerkesztett sorozatba, ő írta hozzá az előszót (9–10), ám megjelenését már nem érthette meg. Nem véletlenül szenteli tehát a szerző művét éppen Udvari István emlékének (2).

A kötet a magyar honfoglalás két nem egyenlő fajsúlyú problémáját taglalja. Mindkettőnek van előzménye a szerző korábbi munkásságában, de itt kerülnek először átfogóan és részletesen kifejtésre. Az első – kisebb horderejű és ennek megfelelően kisebb terjedelmű – fejezet (11–88) lényegében terminológiai jellegű kérdéseket feszeget. Részletesen elemzi a *kalandozás* terminus történetét. Joggal kifogásolja e szó eufemisztikus használatát a hazai történetírásban a magyarok X. századi külföldi hadjáratainak a jelölésére. KIRÁLY PÉTER nemcsak azt tartja helytelennek, hogy e kedélyeskedő kifejezés mintegy játékos csínytevésnek tünteti fel a tanulóifjúság szemében ezeket a katonai akciókat, hanem egyúttal azt is, hogy ezzel a honalapítással összefüggő jelentőségüket a művelt nagyközönség szemében is csökkenti, ráadásul adekvát módon nem fordítható le egyetlen idegen nyelvre sem. A számos történész által is sokszor már idézőjelbe tett, elavult, romantikus hangulatú *kalandozá-*

sok helyett a szerző a prózaibb, de kétségtelenül pontosabb és szakszerűbb *honalapító hadak/hadakozások/háborúk/harcok*, illetve a jelző nélkül is használható *hadjáratok* terminus használatát ajánlja a történettudományi szakmunkákban. A *honfoglalás* terminus ellen is kifogást emel a szerző mondván, hogy az erőszakos foglalásra utal, miközben ilyesmiről a rendelkezésre álló információk szerint szó sem volt; helyette a *honalapítás* szakkifejezés használatát ajánlja. Ezekkel az egyébként nem előzmények nélküli javaslatokkal minden további nélkül egyet lehet érteni, annál is inkább, mivel visszas voltukat számos történész is érzi; más kérdés, hogy a hagyomány ereje feltehetőleg még sokáig fenn fogja tartani e tudományos szempontból joggal kifogásolt, de a nemzeti mitológiába való beágyazottságuk miatt nehezen lecsérélhető kifejezéseket.

A könyv második, hosszabb fejezete (88–216) a honfoglalás időpontját tárgyalja, s így a magyar történelem egyik kulcskérdését feszegeti.

A szerző először a köztudottan politikai felkérésre önkényesen kijelölt 896. évi dátum születésének a körülményeit mutatja be, majd áttekinti a honfoglalás meglehetősen tág határok között mozgó (IV–IX. sz.) keletkezését a magyar krónikákban. Ezt követően a magyar történészek álláspontját veszi szemügyre e kérdésben APÁCAI CSERE JÁNOSTÓL (1653.) KRISTÓ GYULÁIG és MAKK FERENCIG (2001.). Áttekinti a *magyar* népnévnek, a magyarok önelnevezésének viszonylag kései adatait a különböző szomszéd népek nyelvében, majd rátér a magyarok külső elnevezéseire a honalapító harcok keleti és nyugati forrásaiban. A szlavista szerző nem véletlenül komoly figyelmet szentel a szláv forrásoknak és bennük a török eredetű *onogur* > *onugur* népnévből származó szláv *оугър*- 'magyar' népnévnek. Ez annál is indokoltabb, mivel a magyaroknak ezt a nevet átvették a bizánci görög írók, majd a latin nyelven író nyugati szerzők is, ahol a népnév a szláv nazális magánhangzó nyomán *Ungri*, *Ungari*, *Hungri*, *Hungari* alakot öltött. A kötet legfajsúlyosabb része éppen ezeknek a névalakoknak Meroving- és Karoling-kori, a Monumenta Germaniae Historica kötetekben közzétett forrásokban való előfordulásait tárgyalja. Ebből kitűnik, hogy – egy jogos kritikával tévesnek nyilvánított 477. évi adatot leszámítva – az 561/562. év eseményeire vonatkozóan történik először említés a magyarok (*Ungari*) pannóniai megjelenéséről, mégpedig *Avares, id est Ungari Pannonii*, illetve *Avares, qui et Huni, sive Ungari* szövegösszefüggésben, vagyis az avarokkal és a hunokkal azonos népet jelölve. Az adat a XII. században élt Gottfried von Viterbo „Pantheon” című munkájából származik, s így természetesen az avar–(hun–)magyar azonosítás távolról sem csupán az egykorú források, hanem a szerző korának ismereteit, illetve nézeteit is tükrözheti. Ezért véleményem szerint nem teljesen meggyőző KIRÁLY PÉTERnek az *Ungari* népnévnek ebből az előfordulásából levont következtetése, hogy „ez az első olyan adat, amely az Ungari, ungarusok/magyarok pannóniai megjelenéséről szól” (146, az eredetiben kiemelve).

Komolyabb forrásértéket tulajdonít a szerző annak a Patricius aemonai püspök híradására visszamenő adatnak, amely arról értesít, hogy Aemona (Emona, a mai Ljubljana helyén) városát 590-ben a magyarok elpusztították (*Civitas ab Ungaris destructa*), a magyarok VI. század végi nyugati betöréseit ugyanis több más forrás is megerősíti. A szerző kategorikus állítása, miszerint „az 590. évi aemonai adat a magyarok Kárpát-medencei megjelenéséről bizonyítékként értékelendő” (149, az eredetiben kiemelve), véleményem szerint mégis bizonyos fenntartással kezelendő, mivel nem a szóban forgó események idejéből, hanem több évszázaddal későbből fennmaradt szövegekről van szó, amikor a szomszédos országokban a magyarokat éppen a „kalandozások” nyomán már jól ismerték, és így az

említett rombolást utólag is a nyakukba varrhatták. Ahogy haladunk azonban előre a korban, különösen a VIII. században már annyira felszaporodnak a magyarok említései, hogy nincs okunk későbbi szerkesztők, másolók beavatkozását gyanítanunk. Egészen biztosan igaza van KIRÁLY PÉTERnek abban is, hogy a VIII–X. századi nyugat-európai forrásokban (főleg a német nyelvterület kolostori névjegyzékeiben) előforduló mintegy 60 *Ungarus, Hungaer, Hunger, Hungarius, Onger, Wanger* személynév szintén a magyarok külső elnevezésére megy vissza (és nem valamely német köznévre, amint azt a német szakirodalom nagyobb része gondolja), mert ezek mind kifogástalanul magyarázhatók a szláv *ogor-* töből, illetve egymásból, míg egy német *h-* kezdetű töből bajos magyarázatot találni a *h-* nélküli változatokra. Úgy tűnik, az újabb német szakirodalom is erre hajlik (vö. Duden Familiennamen 2000: 677 *Unger* a.).

A második fejezet végén a szerző levonja a tanulságokat (206–16). Ami a legkorábbi adatokat illeti, már korábban hangot adtam kételyeimnek. Hangsúlyozni szeretném, hogy természetesen nem kizárt, hogy egy XII. századi szerző korábbi, számára még hozzáférhető, de számunkra már elveszett VI. századi forrásokat szó szerinti pontossággal örökítsen át, de ezt egyértelmű, kétségtelen bizonyítéknak tekinteni véleményem szerint nem lehet. Mivel a kérdés rendkívül fontos, bizonyára lesznek vállalkozó kutatók, akik a KIRÁLY PÉTER által prezentált források szövegkritikai elemzésével valószínűsíteni vagy éppen cáfolni fogják ezek megbízhatóságát. Ami viszont a „hatóságilag” megállapított 896. évi honfoglalás előtti VIII–IX. századi adatokat illeti, nincs semmi kétségünk afelől, hogy ezek a magyar etnikumra, illetve annak egyes képviselőire vonatkoznak. Abban egyetérték a szerzővel, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának 1892. évi jelentése fölött eljárt az idő, hiszen „az írott források [...] nem támasztják alá, hogy a magyarok 895/896-ban foglalták volna el a Kárpát-medencét”, de a mondat folytatását – „hanem arról vallanak, hogy az *Ungri, Ungari* ... magyarok már 561–562-ben megjelentek a Kárpát-medencében, majd 590 táján megalapították e területen s azóta folyamatosan itt voltak a Kárpát-medencében” (214, az eredetiben kiemelve) – nem tartom ugyan lehetetlennek, de további egyértelmű bizonyítékok felbukkanásáig fenntartással fogadom.

Nem lévén (ös)történész, a történelmi következtetések levonását meghagyom a történettudomány művelőinek. Nem hallgathatom el azonban, hogy mint nyelvtörténész határozottan megkönnyebbülnék, ha bebizonyosodna, hogy a finnugor nyelvű magyarság nem a IX. század végén, hanem pár évszázaddal korábban szivárgott be különösebb harci zaj nélkül a Kárpát-medencébe. Megoldódna ezzel ugyanis egy fontos kronológiai feszültség, mégpedig a szláv nazális magánhangzókat tükröző régi szláv jövevényszavaink körüli keltezési ellentmondás. Arról van röviden szó, hogy míg a magyar nyelvtudománynak modern etimológiai szótárainkban (TESz., EWUng., ESz.) is rögzített egyöntetű álláspontja szerint a *rend* (< szláv *redъ*), *tompa* (< szláv *topa/tpo*) és hasonló, az egykori szláv nazális *ę* és *o* magánhangzókat még tükröző szavaink a X. század vége előtt kerültek nyelvünkbe, addig a szláv nyelvtudománynak tulajdonképpen nincs semmi más bizonyítéka arra, hogy a X. században a Kárpát-medencei szlávok nyelvében még egyáltalán hangzottak ezek a szláv nazálisok, mint éppen a magyar nyelv korai szláv jövevényszavai (vö. PÉTER 1968: 51, SHEVELOV 1979: 138–9 [2002: 186–7], CHELIMSKIJ 1988: 348–50 [2000: 418–9]). Hogy mennyire ellentmondásos a magyar adatok felhasználása a szláv nazálisok datálására, az talán a legjobban S. B. BERNŠTEJN (1961: 241–6) erre vonatkozó fejtegetéséből látható. Ebből idézek néhány mondatot saját fordításomban (a kiemelés is mindig tőlem való): „A szláv nyelvekben lejátszódott denazalizáció időrendjének meghatározása során a kutató bizonyos nehézsé-

gekbe ütközik. Arról van szó, hogy e folyamat kezdete és teljes lezárulása közé túlzottan rövid időszak esik. Határozottan állíthatjuk, hogy a IX. század végén, a X. század elején a szláv nyelvek a nazális magánhangzókat még nem veszítették el. A IX. század végén Pannónia területén megjelennek a nomád magyarok, akik [...] itt szláv földművelő népséget találnak. A helyi szlávoktól számos szláv nyelvi elemet vesznek át. [...] A magyar nyelv szláv elemei bizonyítják, hogy a IX. század végén, a X. század elején Pannónia szláv nyelvjárásaiban a nazális jelleg még nem szűnt meg (legalábbis a tömorfémákban) [...]. Tehát a IX. század végén, a X. század elején a nazális magánhangzók még megvoltak, de a X. század közepére kivesztek. [...] Természetesen ennyi idő alatt a denazalizálódás teljes folyamata nem játszódhatott le. Hogyan lehet megbirkózni ezzel a nehézséggel? Fel kell tételezni, hogy a denazalizáció már a X. század előtt megkezdődött. Számos szláv nyelvben ez a folyamat a IX. és X. század folyamán zajlott (két évszázadon át). Nincs olyan tény, amely ellentmondana egy ilyen időrend elfogadásának az orosz nyelv esetében. [...] A magyar nyelv szláv elemei sem adnak okot arra, hogy ne fogadhatnánk el a denazalizációs folyamat [IX. századi] kezdetét. Ezek csak azt bizonyítják, hogy Pannónia szláv nyelvjárásai bizonyos pozíciókban a X. század elején még őrizték a nazálisokat. Ezt a pozíciót úgy határozom meg, hogy a nazális magánhangzók a tömorfémákban őrződtek meg.” Ez utóbbi állítást sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudjuk, mivel nem vettünk át a szlávból például flexiókat. Ettől függetlenül is látjuk, hogy az egész konstrukció a magyar honfoglalás evidensnek tartott IX. század végi időpontján alapul, s ha ezt kihúzzuk alóla, az egész összeomlik. Viszont ha egy-két évszázaddal korábban kezdődött a szláv–magyar együttélés a Kárpát-medencében, amire KIRÁLY PÉTER adatai alapján jó esély van, akkor kényelmesen volt idő átvenni az itteni szlávoktól a még nazális magánhangzókat tartalmazó korai szláv jövevényszavainkat. Más megfontolások alapján, de hasonló következtetésre jutott MAKKAY JÁNOS is, aki szerint a nazális alakot tükröző szláv jövevényszavaink átvételének ideje „a 7–9. század, és nemcsak a 10. század első néhány évtizede” (MAKKAY 1994: 104, vö. még UŐ 2004: 46 is).

KIRÁLY PÉTER adatokban gazdag könyve nem könnyű olvasmány, de használatát több mutató (1. Személynevek, 2. Földrajzi és népnevek, 3. Szómutató, 222–36) könnyíti meg – ezek HOLLÓS ATILA gondos munkáját dicsérik. Az adatok prezentálásával kapcsolatban hiányolom, hogy nem mindig közli világosan a szerző, hogy a Monumenta Germaniae Historica mikori kéziratok alapján közli az idézett forrásokat. A bibliográfiai rövidítések jegyzékében több hivatkozott művet nem találtam meg (például a *Hungar, Hunger, Unger* személynevek ügyében a német etimológiai irodalommal folytatott polémia kapcsán a 158. lapon idézett szerzőket). A külföldi szakemberek tájékoztatását angol nyelvű rezümé (237–8) szolgálja. Végül a könyvet számos színes és fekete-fehér illusztráció zárja (241–258).

Összegzésképpen elmondható, hogy KIRÁLY PÉTER – néhány óvatos kezelendő következtetése ellenére – fontos és elgondolkodtató, további kutatásra ösztönző könyvet tett le a magyar történészek és filológusok asztalára. Köszönet érte.

A hivatkozott irodalom

[BERNŠTEJN] БЕРНШТЕЙН, С. Б. 1961. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Москва.

- [SHELIMSKIJ] ХЕЛИМСКИЙ, Е. А. 1988. Венгерский язык как источник для праславянской реконструкции и реконструкции славянского языка Паннонии: Славянское языкознание. X Международный съезд славистов, София, сентябрь 1988 г., Доклады советской делегации. Москва. 347–68. [Új kiadása: Хелимский, Е. А. 2000. Компаративистика, уралистика: Лекции и статьи. Москва. 418–34.]
- DUDEN Familiennamen 2000. Duden Familiennamen. Herkunft und Bedeutung. Bearbeitet von ROSA und VOLKER KONKHEIM. Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich.
- KIRÁLY PÉTER 2000. Az országgyűlési nyelv 1790–1827. Berzsenyi Dániel Főiskola Szláv Filológiai Tanszékcsoport. Szombathely.
- KIRÁLY PÉTER 2001. A nyelveveredés: a magyarországi szláv nyelvjárások tanulságai. Szerk. és az előszót írta UDVARI ISTVÁN. Nyíregyházi Főiskola. (= Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 7.)
- [KIRÁLY] КИРАЙ, ПЕТЕР 2001a. Истинна □ пов □ сть □ К □ рілл □ и Ме □ одіи. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов”– Издателство „Пенсофт”.
- KIRÁLY PÉTER 2003. A kelet-közép-európai helyesírások és irodalmi nyelvek alakulása: a budai Egyetemi Nyomda kiadványainak tanulságai, 1777–1848. Szerk. és az előszót írta UDVARI ISTVÁN. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke. (= Dimensiones culturales et urbaniales Regni Hungariae 3.)
- KIRÁLY PÉTER 2004. A lengyel krónikák, évkönyvek és M. Miechow „Tractatus”-ának magyar vonatkozásai. Szerk. és az előszót írta UDVARI ISTVÁN. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara. (= Dimensiones culturales et urbaniales Regni Hungariae 8.)
- KIRÁLY PÉTER 2006. A honalapítás vitás eseményei. A kalandozások és a honfoglalás éve. Szerk. és az előszót írta UDVARI ISTVÁN. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke. (= Dimensiones Culturales et Urbaniales Regni Hungariae 10.)
- MAKKAY JÁNOS 1994. A magyarság keletkezése. 2., átdolgozott és bővített kiadás. Szolnok.
- MAKKAY JÁNOS 2004. Korai szláv kölcsönszavaink keletkezési kérdései és a honfoglalás. Bp.
- NYOMÁRKAY ISTVÁN 2008. Király Péter kilencvenéves. Magyar Nyelv 104: 116–7.
- [PÉTER] ПЕТЕР, МИХАЙ 1968. Историческая грамматика русского языка I. Введение и фонетика. Bp.
- SHEVELOV, G. Y. 1979. A Historical Phonology of the Ukrainian Language. Heidelberg. [Ukrán fordítása: Шевельов, Юрій 2002. Исторична фонологія української мови. Харків.]

ZOLTÁN ANDRÁS